

HISTORY OF JOURNALISM/ PUBLICISM<https://doi.org/10.17721/2522-1272.2019.75.10>

UDC 070.4:82-92]:001.891(436)"192"Ї.Рот

A Field Research as an Anthropological Tool in Literary Reportage (on the Examples of Journalistic Texts by Joseph Roth)**Olesya Yaremchuk***PhD Student, Ivan Franko National University of Lviv
University St., 1, Lviv, 79000, Ukraine**Corresponding author's e-mail address: olesya@yaremchuk.eu***ABSTRACT**

This article studies the use of field research as an anthropological tool in literary reportage which is a comprehensive element of the creation of journalistic content. Based on the examples of journalistic texts of the 20s by the Austrian writer Joseph Roth, we have analyzed the anthropological methods which were used by this author in his reportages, that is the main objective of this study. Using diachronic comparison, qualitative method and content analysis to evaluate and to explain the concept of Joseph Roth's texts, as well as the methodology of textual, syntagmatic (by Volodymyr Propp) and paradigmatic analysis (by Claude Levi-Strauss), we have examined the generated meanings in the texts of the mentioned author.

As a result of the study, we have identified four methods that Joseph Roth used writing his news reportages in the 1920s, including "In Midday France" and "White Cities". Those methods are as follows: overt observation, in-depth interviews, fixing details and gaining empirical experience. The modern authors call these methods as classic ones, without which it is impossible to work in this genre. As we have seen from the examples of literary reportages of the French cycle by Joseph Roth, the anthropological tools used by this author for his works contributed to deepening and improving the quality of his texts which is of great significance for our study. Joseph Roth created a panoramic picture of the twentieth century in his texts through watching, communicating and studying. However, it is worth to add that he was often too subjective, suffering harsh criticism for this.

KEYWORDS: literary reportage; travel anthropology; field research.

Полеве дослідження як антропологічний інструмент у літературному репортажі (на прикладах журналістських текстів Йозефа Рота)

Олеся Любомирівна Яремчук, Львівський національний університет імені Івана Франка, аспірантка

Резюме

У статті досліджено використання у літературних репортажах польового дослідження як антропологічного інструменту, яке є повноцінним елементом створення журналістських матеріалів. Метою цієї наукової публікації є визначення антропологічних методів у репортерських текстах 20-х років Йозефа Рота, австрійського письменника та репортера, народженого у Бродах. Використовуючи діахронне порівняння, якісний метод та контент-аналіз для оцінювання та пояснення концепції текстів Йозефа Рота, а також методологію текстуального, синтагматичного (за Володимиром Проппом) та парадигматичного аналізу (за Клодом Леві-Стросом), досліджено згенеровані значення у текстах згаданого автора. Внаслідок дослідження виокремлено чотири методи, до яких вдавався Йозеф Рот, пишучи цикли репортажів 20-х років, зокрема «У полудневій Франції» та «Білі міста». Це включене спостереження, глибинне інтерв'ю, фіксування деталей та здобуття емпіричного досвіду. Ці фактори сучасні автори називають класичними, без яких робота у цьому жанрі неможлива. Як можна побачити на прикладах літературних репортажів французького циклу Йозефа Рота, антропологічні інструменти, які автор використовував для своєї роботи, посприяли поглибленню та якості його текстів. Спостерігаючи, комунікуючи, досліджуючи, у своїх текстах Йозеф Рот створював панорамну картину епохи ХХ століття. Однак, варто додати, часто був надто суб'єктивним, на що гостро звертають увагу його критики.

Ключові слова: літературний репортаж; подорожжя антропологія; полеве дослідження.

Яремчук О.Л. Полевое исследование как антропологический инструмент в литературном репортаже (на примерах журналистских текстов Йозефа Рота)

В статье рассмотрено использование в литературных репортажах полевого исследования как антропологического инструмента. На примерах журналистских текстов 20-х годов австрийского писателя Йозефа Рота проанализированы антропологические методы, которые он применяет в своих репортерских исследованиях, что и является основной целью статьи. Используя диахронный метод сравнения, качественный метод и контент-анализ для оценки и объяснения концепции текстов Йозефа Рота, а также методологию текстуального, синтагматического (по Владимиру Проппу) и парадигматического анализа (по Леви-Строссу), исследованы сгенерированные значения в текстах упомянутого автора. По результатам исследования выделено четыре метода, к которым прибегал Йозеф Рот, когда писал циклы репортажей 20-х годов, в частности «В полуденной Франции» и «Белые города». Это включенное наблюдение, глубинное интервью, фиксирование деталей и получения эмпирического опыта. Эти факторы современные авторы называют классическими, без которых работа в этом жанре невозможна. Как видно на примерах литературных репортажей французского цикла Йозефа Рота, антропологические инструменты,

которые автор использовал для своей работы, помогли углублению и качеству его текстов. Наблюдая, коммуницируя, исследуя, в своих текстах Йозеф Рот создавал панорамную картину эпохи. Однако, стоит добавить, часто был слишком субъективным, на что обращают внимание его критики.

Ключевые слова: литературный репортаж; путешественная антропология; полевое исследование.

1. Вступ

У соціальній антропології список значень терміна «поле» (*«field»*) різноманітний – його інтерпретують як класичний відкритий простір (*«open space»*), або ж очищений простір (*«cleared space»*), де дослідник може безперешкодно блукати поглядом й не відволікаючись на соціальні контакти, аналізувати побачене із наукової точки зору. Для другого випадку, досліджуючи західноафриканський народ догонів, французький етнограф-африканіст Марсель Гріоль у 1928-1933 рр. вперше використав аерофотозйомку, що увійшло у практику антропологічних розвідок [1, с. 142]. Цей метод вразив класичну науково-дослідницьку сферу і тих антропологів, які працюють *«on the ground»*, тобто перебуваючи безпосередньо у полі, певним протиріччям. Адже у всіх науках, які працюють із польовими дослідженнями, обов'язковою умовою є включене спостереження на місці (французький еквівалент терміна – *«terrain»*) та фіксування дрібних деталей. У цьому контексті робота на *«cleared space»* була більш абстрактною, проте, як пише дослідник Джеймс Кліффорд, «слід було констатувати, що вчені працюють з полем, не ступаючи туди ногою» [2, с. 38]. Автор книжки *«Routes»* наголошує, що в антропології важливим є не просто отримання свіжих емпіричних даних, а цього не може забезпечити супутникова фотографія. На його думку, вихід у поле передбачає просторову різницю між стаціонарною базою роботи та зовнішнім місцем дослідження, а перехід до очищеного місця роботи для антрополога визначає особливу практику заміщення й цілеспрямованої, дисциплінованої зосередженості.

Американська дослідниця з Пенсільванського університету Генріка Куклік нагадує нам, що перехід до професійних польових досліджень в антропології відбувся наприкінці XIX ст. [3, с. 10]. Цей метод наближення є емпіричним та інтерактивним, тож його швидко ввели у практику. На думку Джеймса Кліффорда, основною ознакою польової роботи є вихід з дому для того, щоб працювати з людьми. Це можуть бути глибинні інтерв'ю, коли співрозмовники перебувають разом протягом певного часу. «Потрібна інтенсивна, глибока взаємодія, щось, що гарантує канонічну просторову практику розширення знань, скажімо, довготривалого перебування в громаді. Польові роботи можуть також включати неодноразові короткі візити, як це заведено в американській традиції польових досліджень» [2, с. 39], – пише він.

Актуальність цієї статті зумовлена тим, що спільна для цих практик антропологічна робота на місцях вимагає, щоб дослідник зробив щось більше, ніж пройшов повз, натомість провести інтерв'ю та опитування недостатньо – спадщина інтенсивних польових робіт визначає антропологічні стилі досліджень, стилі критично важливих для дисциплінарного самовизначення. Ці стилі активно використовують журналісти у жанрі літературного репортажу. Але як інструмент польового дослідження впливає на побудову наративного корпусу в літературному репортажі?

Мета статті – на прикладах журналістських текстів австрійського письменника Йозефа Рота визначити антропологічні методи, які він використовує у своїх репортерських дослідженнях у 20-х роках XX ст.

Ретроспектива та глибокий аналіз згаданих репортерських текстів не лише зроблять внесок в українські медіадослідження та заповнять прогалину у науковій царині досліджень про літературний репортаж, а й посприяють осмисленню зображення дійсності минулого століття. Це також стосується тем пограниччя, багатоманіття та взаємозбагачення культур, що по-новому звучать як для світу, так і для України сьогодні. Антропологічне вивчення людини та культури є важливим задля розуміння картини того часу, а репортажна база може стати фундаментом для сучасних українських репортерів, які формують свою школу.

2. Теоретичне підґрунтя

Теоретичним підґрунтям статті є праці провідних дослідників подорожньої антропології: Марі Луїз Пратт, Джеймса Кліффорда, Патріка Голланда та Грахама Хагана, Яна Борма, Пітера Галма та Рассела МакДугала. Найактуальніші публікації на цю тематику належать хорватській дослідниці Івоні Гргурінович. Важливим елементом дослідження подорожньої антропології в літературних репортажах Йозефа Рота є праці таких німецьких та австрійських дослідників як Клаус Вестерман, Герман Кестен, Гельмут Нюрнбергер, Вільгельм фон Стернбург.

Семіотичну та філософську проблематику художніх текстів Йозефа Рота досліджували Галина Петросаняк, Тимофій Гаврилів, Тарас Дзись, а також Тетяна Монолатій. Проте не існує жодного дослідження, пов'язаного із журналістськими текстами цього австрійського письменника, уродженця Бродів. Таким чином це дослідження є першим у цій науковій ділянці, що свідчить про актуальність проблематики та потребу у розкритті згаданого питання.

3. Методи дослідження

Методи, використані в роботі, зумовлені гетерогенністю феномену літературного репортажу загалом, тому аналіз антропологічних інструментів у літературному репортажі вимагає поєднання різних методологій. Відтак в основі дослідження лежить діахронне порівняння, тобто аналізується, як у репортажах Йозефа Рота проявлялась подорожна антропологія впродовж певного часу. Активний період діяльності журналіста та письменника можна поділити на три етапи: 1915–1923 рр.; 1924–1928 рр.; 1929–1939 рр. Якісний метод та контент-аналіз застосовано для оцінювання та пояснення концепції текстів Йозефа Рота. Використовуючи у дослідженні методологію текстуального, синтагматичного (за Володимиром Проппом) та парадигматичного аналізу (за Клодом Леві-Стросом), досліджено згенеровані значення у текстах згаданого автора.

4. Результати й обговорення

Внаслідок аналізу виокремлено чотири методи польової роботи, притаманні Йозефу Роту: *включене спостереження, глибинні інтерв'ю, фіксування деталей, здобуття емпіричного досвіду*.

Візьмімо його цикл репортажів «У полудневій Франції» для «Франкфуртер Цайтунг» 1925 р. Йозеф Рот, якому на той момент щойно виповнилось тридцять років, поїхав до Франції як кореспондент. Досвід Першої світової війни змінив Йозефа Рота і це особливо відчутно у французьких циклах – їх написала вражена війною людина, потрапивши у вимріяний з дитинства світ. Молодий репортер багато думає, але насамперед – спостерігає, і це допомагає читачеві відчути реальність, у яку він потрапляв. «Лише завдяки ретельному спостереженню реальності можна досягнути істини» [4, с. 4], – написав він якось з нагоди опитування, присвяченого Емілю Золя. І цього принципу дотримувався у своїй журналістській роботі.

Репортер потрапив на південь до портового міста Марсель. У тексті, що датований 15 жовтня 1925 р., він написав про це місто як відсторонений споглядач, що є типовим для його стилю, адже категорія відчуження характерна і для інших його журналістських циклів. «Сюди приїжджають вершники з Туркестану у широких, зав'язаних на щиколотках шароварах, які вкуют криві ноги, – пише Йозеф Рот про марсельські вулиці. – А ще маленькі китайські морячки у білосніжних уніформах – схожі на підлітків у недільних костюмах; оптовики зі Смирни та Константинополя, вони такі могутні, що торгують не килимами, а королівствами; грецькі торговці, які не можуть заключати угоди у чотирьох стінах, а лише під відкритим небом, щоби випробувати свою долю перед самим Богом» [5, с. 47]. У кінематографічному стилі автор опрацьовує побачене та саме через метод *включеного спостереження* створює картину цього міста 20-х років. Йозеф Рот зазначає, що у місті багато чужинців, які прибули з далеких островів, але почуваються як удома. Адже «чужинець не змінює ні одягу, ні кроку, ні рухів; він ступає наче власною землею, несе батьківщину на ступнях». Завдяки фіксуванню того, що відбувається на вулицях, журналіст зауважує, що Марсель належить «пасажирам семисот кораблів зі всіх країн», цілому світові.

«[Також у Марсель приїжджають] маленькі коки з Індокитаю, – продовжує Йозеф Рот у літературному репортажі, – що легенькими кроками швидко та безшумно прошигують крізь вечір, ніби звірі вночі; грецькі священники з довгими кудлатими бородами; місцеві монахи, що несуть свій живіт поперед себе як якусь чужу річ; одягнені в чорне монахині в яскравому натовпі ідуть, наче це невелику похоронну процесію розпорошили; білі кондитери, дружні привиди пообіддя, продають горішки в цукрі; безхатченки з торбиною на хліб і палицею палігрима, які є ознакою не злиднів, а гідності; мудрі алжирські євреї – високі, худі, горді, як вежі, що похитуються; мандрівні чистильники взуття, хлопці та дорослі чоловіки, – представники розквітлого ремесла й навіть мистецтва» [5, с. 48]. Йозеф Рот робить щоденникові записи і завдяки експериментальній структурі письма, випишуючи однорідні члени речення, в одному реченні поміщає те, що побачив на марсельських вулицях.

Джерело інформації для Йозефа Рота – реальність, яку він аналізує у контексті соціальних процесів. За словами українського дослідника Сергія Теремко, спостереження дає змогу безпосередньо стикатися з конкретними проявами важливих соціальних явищ в усій складності поєднання і залежностей, що мають на них вплив. Воно допомагає конкретизувати і поглибити знання про об'єкт дослідження, віднайти каузальні зв'язки [6, с. 10]. У репортажі «Вуличка любові» від 21 жовтня 1925 р. Йозеф Рот потрапляє на марсельську вулицю «червоних ліхтарів», і у тексті аналізує саме соціальний аспект проблеми. Автор зауважує: «Вуличка любові вже не носить свого справжнього імені, на ній не висять таблички з назвою. Її знають і знаходять без того. Той, хто йде від собору до старого порту, чує металеву музику, що безперервно грає з п'ятдесяти музичних автоматів у п'ятдесяти маленьких вузьких генделіках. Перед крамничками сидять жінки – найстаріші та найогрядніші на світі. Вони продають любов увесь день, усю ніч» [5, с. 51]. У літературному стилі Йозеф Рот, ґрунтуючи свій текст саме на спостереженні, демонструє проблему більшості портових міст. Варто зазначити, що автор опирається на якісні, а не кількісні показники.

Ця поїздка, яку Йозеф Рот здійснив як кореспондент «Франкфуртер Цайтунг» у Франції, датується 1925 роком. І сам термін «включене спостереження» американський соціолог Едвард Ліндемман запровадив у 20-х роках. За його словами, є два типи включеного спостереження: учасник як спостерігач («інсайдер») і спостерігач як учасник («нейтральний аутсайдер»). Зазвичай, зазначає він, спостерігач і його дослідницька мета невідомі тим, за ким він спостерігає [7, с. 96]. Йозеф Рот, обираючи варіант невидимого споглядання, записує свої нотатки для репортерського дослідження. «Чоловіки, що прибува-

ють на кораблях, простують вуличкою неорганізованими групами по десять-п'ятнадцять осіб, – пише автор про Марсель. – Дорогою вони розпорошуються по генделиках. Тоді автомат замовкає, темна канапа зникає за фіранками з намистинок, а перед дверима у шерензі продавчинь любові стає на одну менше».

Визначальною особливістю включеного спостереження у подорожній антропології є емоційність та емпатія спостерігача. Попри те, що сприйняття має бути відстороненим, все одно присутній рівень певної суб'єктивності – автор не може залишатися неупередженим. Скажімо, на думку сучасного польського репортера Яцека Гуго-Бадера, об'єктивного репортажу не існує. «Якби в цю ж подорож зі мною поїхав інший журналіст, навіть якби ми в одній палатці жили, якби провели такі самі розмови, все одно його книжка була б абсолютно іншою» [8], – говорить він в інтерв'ю онлайн-журналу «Літак-цент» у 2015 р.

Йозеф Рот у французькому циклі піддається *сенсibilізації* – він зауважує деталі, які заторкують емоції. «Деякі жінки тримають на колінах дітей, – пише він у літературному репортажі «Вуличка любові». – На цій вуличці росте багато дітей, найсумніших дітей найсумніших матерів. Над їхньою колискою грає музичний автомат. Від тої хвилини, коли їхній погляд побачив світло – побачив темряву, вони знають склад найдоступнішої любові» [5, с. 51]. Варто зауважити, що дитинство самого Йозефа Рота було травматичним, і як пише його дослідник Гельмут Нюрнбергер, своє походження він сам містифікує – як про місце народження, так і про батька, називаючи його то польським графом, то чиновником австрійської залізниці, то багатим австрійським фабрикантом [4, с. 12]. Очевидно, Йозеф Рот переймається долею дітей, які ростуть на марсельській вулиці. «Всі загадки світу відкриваються їм у банальних розв'язках, – пише він. – Життя щедро обдаровує їх досвідом. Їхніми першими друзями дитинства є хворі кішки, що приносять удачу, за іграшки служать у стічній канаві мушлі або камінці. Вони не страждають через суворі правила рідного дому. Замість добрих манер людського суспільства вони знайомляться зі справжніми. З ними вже не може трапитися щось гірше, ніж їхнє народження» [5, с. 51]. Аналізуючи текст, стає відчутно, що Йозеф Рот не зумів залишитися відчуженим і байдужим, адже його проймає сум за цих дітей.

Окрім включеного спостереження, у французькому циклі текстів Йозеф Рот застосовує метод *глибинних інтерв'ю*. Такі розмови характеризується тривалістю проведення, деталізованістю, а також підвищеною увагою до невербального. За словами дослідниці цього якісного методу в антропології Палена Неале, автор, який проводить польову роботу, має враховувати фізичні жести, пози, міміку. До цього методу входять також колективні глибинні інтерв'ю, де дослідник працює із фокус-групою, але Йозеф Рот вибирає індивідуальний метод. Скажімо, у Марселі репортер спілкується зі старим боцманом і у короткому тексті від 17 жовтня 1925 р. записує його історію. «Боцман – старий. Його руки зів'яло звисають із кривих похилених плечей як плавники. Його очі – маленькі та вкриті білою пеленою похилого віку. Вони вже достатньо побачили», – автор деталізує і, власне, вдається до опису так званих *невербальних* якостей. Йозеф Рот робить акцент на віковій співрозмовника (а йому 75 років) і в літературному стилі фіксує те, як він його побачив: «Руки – мов два старих поморщених лиця. Долоні – брунатно-жовті, шкіра на них тоненька і напнута. Голос стариганя, однак, залишився молодим і мужнім. Він говорить короткими, простими реченнями, як-то пишуть у книжках для дітей. Їхня мелодика завжди трохи запитальна, останнє слово затихає раптово, падає звисока, та приземляється неушкодженим» [5, с. 49]. Останній зворот є вже радше *метафоричним висловленням*, до якого Йозеф Рот систематично звертається.

Далі у літературному репортажі «Боцман» Йозеф Рот записує розповідь літнього чоловіка, даючи йому висловитись. Якщо звертатись до поділу польових робіт, то це саме «*open space*» і за концепцією Кліффорда емпіричний метод тривалої розмови і перебу-

вання в одному просторі сприяють тому, щоб зібрати потрібну інформацію. Йозеф Рот проводить із боцманом (пізніше ми дізнаємось, що його ім'я – Буша Паскаль) цілий день і застосовує активне слухання, зав'язуючи з героєм так званий «теплій контакт», що сприяє розкриттю героя як особистості. Буша Паскаль розповідає Йозефові Ротові історію свого життя: «Я з Корсики, пане. Корсика – сад Франції. Я – земляк Наполеона. Ось його зображення. Ця шапка в мене з війни. З 1870. – Лаконічними реченнями висловлюється герой. – Я був у військово-морських силах. Я знаю всі ці кораблі. На багатьох я плавав. Я був у багатьох країнах. У Росії також. В Англії, Німеччині, Іспанії, Сирії, Константинополі. А в Парижі – жодного разу не побував. До Парижу кораблем не доберешся. А потягом я їздив лише раз. Другим класом. Добре їхалося» [5, с. 50].

Йозеф Рот розуміє, що чоловік мало заробляє і живе скромно. Тема бідності резонує із його особистісними переживаннями, адже він виростав у злиднях, і навіть переїхавши з Бродів до Відня, а потім до Берліна, будучи популярним автором, мав проблеми з грошима, тому до журналістської роботи його схиляла саме потреба у гонорарах. Відповідно, у цьому літературному репортажі також присутня сенсифікація, про яку ми згадали раніше. «Я маю п'ять франків пенсії щоденно, – розповідає Йозефу Роту Буша Паскаль. – За шість днів Ви – мій перший гість. Цей човен коштував триста франків. Я сам латав парусину. Сам зв'язав ці канати. Весла коштували по шістдесят франків кожне. Потім я охрестив човен. Іменем свого батька. Його звали Жак. Там написано – “Жак”. Білою фарбою. Мій батько був капітаном. На “Сфінксі”. Он він там стоїть» [5, с. 50]. Із прочитаного складається враження, ніби герой сам все розповідає, а Йозеф Рот не ставить запитань. Втім, як зазначає дослідник його творчості Клаус Вестерманн, Йозеф Рот мав добре розвинені психологічні навички [10, с. 78], був харизматичним та приємним у розмові, що частково пояснює відкритість реципієнта у цьому літературному репортажі.

Якщо звертатися до техніки проведення глибинного інтерв'ю, то авторка книжки про введення в гуманістичну соціологію Валентина Семенова вважає, що найкраще розпочинати бесіду з найприємніших для людини моментів. Наприклад, дитячих спогадів чи спогадів про батьківський дім [11, с. 66]. Очевидно, саме до таких прийомів у своїй польовій роботі вдався автор. Репортер дізнається деталі про сім'ю реципієнта, батька і брата. Ми припускаємо, що у літературному репортажі Йозеф Рот не дотримувався фактологічного і дослівного фіксування розмови, й забрав свої питання з тексту, що є характерним для жанру *літературного репортажу*.

«Нас двоє братів. Мій брат також був капітаном, – розповідає журналістові реципієнт. – Зараз на пенсії. Він має велику пенсію. Я ночую в нього. Я не хотів у військово-морську школу. Волів одразу у світ. Тому нині я бідний» [5, с. 50]. Очевидно, для розкриття героя Йозефу Роту знадобилося знання французької мови, адже у вербальній комунікації важливий момент пізнання без додаткових перешкод, яким є мовний бар'єр. У цьому контексті ми розглядаємо три аспекти вербальної комунікації: гносеологічний (як обмін інформації між комунікантами), онтологічний (як мисленнєва діяльність) та прагматичний (як реалізація комунікативних інтенцій). Завдяки журналістській майстерності Йозефа Рота та ефективності його мовного впливу, реципієнт Буша Паскаль відчув себе комфортно та виявив бажання відкрити інформацію, яка є цінною для польового дослідження. Використовуючи інструменти глибинного інтерв'ю, репортер налагоджує індивідуальний контакт.

«Я висаджу Вас у старому порту. Там Ви можете прогулятися ввечері. Залиште гроші вдома. Якщо маєте гроші...» [5, с. 50] – говорить герой. Відчутно, що розповідь мовця спрямована також і на Йозефа Рота, це характеризує емпатичний характер розмови. «Зараз я поїду додому. Сьогодні у нас мариновані оселедці та молоді боби. Потім я почитаю. О десятій ляжу спати» [5, с. 50], – продовжує Буша Паскаль. Розмова симпліфікована, безпосередня, щира. У такій вербальній комунікації члени соціуму не лише обмінюються

інформацією, а й впливають одне на одного за допомогою певних мовних знаків. «З братом не говоритиму, – ділиться герой особливістю сімейної ситуації на завершення розмови, у якій присутній пароксизм, гостра форма переживання якогось почуття. – Я в нього вже п'ять років живу. Востаннє ми розмовляли два роки тому. Тоді в нього народився четвертий онук. У грудні з'явиться п'ятий. У неділю приїжджає моя сестра з Аяччо. Привезе мені тютюну. Треба б мені люльку» [5, с. 50]. Комунікація як передача інформації та взаємодія двох систем, під час якої кожен посилає сигнал, відбулась двосторонньо. Йозеф Рот наприкінці тексту виходить із тіні спостерігача й нарешті з'являється у тексті як об'єкт мовлення. На прощання йому герой вигукує: «Щастя Вам, пане. Виходьте обережно. Не вистрибуйте! Залиште гроші вдома!» [5, с. 50]. Завдяки методу глибинного інтерв'ю журналіст проводить польове дослідження, результатом є текст про людину, історія якої є репрезентативною для середовища літніх людей у портовому місті Марсель, внаслідок чого читач може зазирнути глибше у реальне життя цього міста.

Ще одним методом у польовому дослідженні є *фіксування деталей*. Цей метод використовується для багатьох наук, і у цьому випадку журналістика та антропологія наскрізно перетинаються, адже деталі є визначальними в літературному репортажі. Том Вулф у своїй передмові до першої антології «Нова журналістика» з-поміж чотирьох основоположних ознак жанру виокремив деталізацію як елемент «символів людського статусу». Тут йдеться про жести, поведінку, одяг, навіть меблі, ландшафт чи погоду. Наприклад, провідна польська репортерка Ганна Кралль в інтерв'ю для онлайн-журналу «Літакцент» зауважує: «Коли пишу репортажі, то завжди використовую багато деталей. Вважаю, що про світ можна розповісти через деталі. Коли видно, що стоїть на столі, хто у що одягнений» [12].

Деталі – це улюблений метод Йозефа Рота, адже він його не просто використовує, а навіть ним зловживає. Ось, наприклад, цитата частини репортажу «Марсель» із циклу «У полудневій Франції», щоб продемонструвати наскільки високою може бути концентрація деталей у його текстах: «У порту пахне терпентином, а не сіллю та вітром. [...] Тут є бочки, коробки, балки, колеса, важелі, чани, драбини, обценьки, молотки, мішки, сувої тканин, намети, вози, коні, мотори, автомобілі, гумові шланги» [5, с. 45], – автор перелічує всі деталі, які зауважує, а далі ще більш гіперболізує. «Тут паморочиться в голові від космополітичного смороду, – пише він, – який з'являється, коли тисячі гектолітрів терпентину стоять поруч із тисячами центнерів оселедців; коли гас, перець, помідори, оцет, сардини, юхтова шкіра, гутаперча, цибуля, селітра, спирт, мішки, підшви до чобіт, полотна, індійські тигри, гієни, кози, ангорські кішки, воли та килими зі Смирни випаровують свої теплі аромати; і, зрештою, коли липкий, жирний і важкий дим кам'яного вугілля вкутує всіх живих і мертвих, об'єднує всі запахи, просочує всі пори, насичує повітря, вкриває тоненьким шаром каміння, і врешті стає таким сильним, що міг би навіть приглушити всі шуми, так само, як уже давно приглушив світло» [5, с. 45].

Як зазначає Марія Титаренко у статті «Ключі до нон-фікшну: правдивіше за реальність», авторів важливо не лише помітити прикметні деталі, а й вибрати з них найбільш промовисті, не переобтяжити текст зайвиною і водночас максимально увиразнити героя чи сцену [13]. Йозеф Рот, очевидно, захопився цим методом і гіперболізував побачене у літературному репортажі. З іншого боку, саме за таким прийомом його тексти легко впізнавали. І для польових досліджень це було корисним, адже є більше задокументованого матеріалу.

Використані деталі у Йозефа Рота мають часто метафоричний характер. Візьмімо, наприклад, уривок з літературного репортажу «Ніцца» французького циклу: «Найдорогоціннішими у цьому дорогоцінному курорті є його відвідувачки. Ніде нагота не є такою дорогою, ніде найтонші короткі сукні не зроблені з такої тонкої тканини. Тут носять маленьких білих горностаїв, одного хутерка з яких було б достатньо, щоби забезпечити мені й мені подібним місяць проживання у Ніцці. Тут видно діаманти завбільшки з камінці

гальки» [5, с. 55]. Йозеф Рот також вдається до порівнянь, але оцінка його відзначається релятивністю. «Тут видно маленьких кімнатних песиків такої породи, – пише він, – представників якої в цілому світі не більше тисячі. [...] Вони сидять на оголених руках своїх власниць, немов коштовне хутро, непорушно, неймовірно скептично, вельми шляхетно, постійно тремтять від нервозності» [5, с. 55]. Наприклад, аргумент «не більше тисячі» не є підкріплений статистичними даними, чи будь-яким іншим джерелом.

Отже, фіксування деталей як одна з характеристик польового дослідження якісно присутня у літературних репортажах Йозефа Рота. Як інструмент вивчення людини та документування реальності він є одним із визначальних. Ще одним методом польового дослідження є *здобуття емпіричного досвіду*, однак йому притаманна особлива суб'єктивність. Одним із найяскравіших циклів літературних репортажів Йозефа Рота є «Білі міста». На жаль, через технічні причини, вони були опубліковані лише у 1975–1976 рр., після смерті автора. В авторському рукописі немає точних дат, але у листі до Бенно Райфенберга у серпні 1925 р. Йозеф Рот згадує, що вже завершує цикл. Поїздка закінчилася всередині вересня 1925 р. [14, с. 456]. У цьому тексті відчутно, що він написаний ураженою війною людиною, яка не може повірити, що десь іще продовжує тривати непорушний мир, «що десь іще жива велика й могутня культурна традиція античної та середньовічної Європи» [5, с. 18]. Тобто ця подорож була актом не лише дослідження середовища, а моментом внутрішнього самопізнання, як у концепції Габрієля Марселя «*homo viator*». Відповідно, тринадцять текстів «Білих міст» пронизані суб'єктивністю та описом внутрішнього досвіду відкриття нової країни.

«До Турнона я дістався не потягом, а пішки. Три дні провів у дорозі. Йшов уздовж Рони, без карти, без провідника і відпочивав не довше, ніж уночі», – йдеться у тексті «Турнон». У репортажі «Я» присутнє не лише приховано, «за кулісами», автор вводить себе у текст. «Я бачив засмаглих моряків на широких плотах та по вінця завантажених баржах, рибалок, мовчазних немов риби, що так рідко потрапляють на гачок, – пише Йозеф Рот. – У вухах мені постійно тихо дзюркотіла річка. Що далі вона пливла, і що ближче сягала своєї цілі, то ближчою, гучнішою, небезпечнішою ставала. Вона перестає перевозити баржі, недолюблює човнярів. Проте має чарівну мелодію: коли хтось проходить повз неї, її мова лагідніша, ніж характер» [5, с. 20]. Таке оприсутнення має не лише літературну цінність, й додану вартість для польового дослідження у подорожній антропології. Однак цей складник потрібно виокремлювати від іншого матеріалу. Здобуваючи емпіричний досвід, дослідник теж отримує певне уявлення про місце, в якому перебуває, адже ступінь включеності у досліджувану ситуацію може коливатися у досить широкому діапазоні: від пасивного спостереження, яке близьке до невиключеного і схоже на спостереження «через скло», до активного спостереження або до здобуття власного емпіричного досвіду, коли дослідник настільки зливається з середовищем, що його члени починають вважати його «своїм» і відповідно до нього ставляться [3, с. 202]. Тут є певний ризик, що автор втрачить чистоту погляду і не зможе оцінювати ситуацію об'єктивно, тому антропологів попереджають тримати певну межу, адже це вплине на якісь дослідження. У літературному репортажі немає чіткого «кордону» суб'єктивності, який не можна переходити. Часто власні переживання стають наскрізною лінією тексту або книжки. Однак критики цього методу зауважують, що тоді літературний репортаж перетвориться на нарис або есе, тому для тих, хто хоче дотримуватись чистоти жанру, варто тримати певну дистанцію до досліджуваного місця чи людей.

Чого не робить Йозеф Рот у тексті «Авіньйон», наприклад. «Коли я стояв перед одними з найбільших воріт, обрамленими білими мурами фортеці, наче сірий коштовний камінь у срібному персні, – пише він, – коли я побачив рівненько зазубрені вежі та благородну силу, шляхетну міць, нелякливу красу цього каміння, то збагнув, що небесна сила може мати земне відображення, і що вона не потребує пошуків компромісу, коли сама

підлаштовується під земні умови. Я зрозумів, що духовна сила, не полишаючи свого рівня, може забезпечити собі мілітарну безпеку і що існує небесний мілітаризм, вид озброєння якого не має нічого спільного із земним. Ініціаторами цих фортець були Папи. Це релігійні фортеці. Освячені сили» [5, с. 27]. Йозеф Рот рефлексує, але це вже стосується етапу опрацювання матеріалу, а не його здобуття завдяки польовій роботі. У циклі «Білі міста» у журналіста майже немає співрозмовників, тобто він зосереджується на власному емпіричному досвіді, але втрачає шанс довідатися більше про героїв тексту, які, очевидно, десь поруч.

5. Висновки

На відміну від сучасних польських журналістів, які вважають, що в літературному репортажі провідною має бути історія героя, історія людини, Йозеф Рот часто спрямовував «оптику» на себе. Саме така любов до рефлексії та перебільшення привернула до нього увагу критиків. Наприклад, український дослідник та перекладач Тимофій Гаврилів вважає, що частина репортажів Йозефа Рота – ніякі не репортажі, а фікційні тексти, вигадані історії. «Прикметно, що кар'єра Рота-журналіста почалася публікацією вірша, – пише він у виданні «Zbuc». – Факт і фікція поєднуються майже в кожному тексті в тій чи тій пропорції. Межа між «журналістським» доробком та «белетристикою» доволі тонка, не завжди певна» [15]. Такий же суб'єктивний стиль можна зауважити у сучасних австрійських журналістів та письменників як Мартін Поллак чи Карл-Маркус Гаус. Цікаво, що український репортер Майк Йогансен, який активно писав у 20-х роках минулого століття, теж робив акцент на емпіричному досвіді та персоналізованому пізнанні реальності.

Зазначимо, що всі перелічені методи польової роботи, які використовував Йозеф Рот: включене спостереження, проведення глибинних інтерв'ю, фіксування деталей, здобуття емпіричного досвіду, – всі є корисними, або й необхідними для написання літературного репортажу. Перші три фактори сучасні автори називають класичними, без яких робота у цьому жанрі неможлива. Як можна побачити на прикладах літературних репортажів французького циклу Йозефа Рота, антропологічні інструменти, які автор використовував для своєї роботи, посприяли поглибленню його текстів і покращенню якості.

References

1. Van Beek, W. (1991), "Dogon restudied: a field evaluation of the work of Marcel Gri-aule", *Current Anthropology*, vol. 32, no. 2, pp. 139–167.
2. Clifford, J. (1991), *Routes: Travel and Translation In the Late Twentieth Century*, Cambridge, Harvard University Press, London, 408 p.
3. Kuklick, H. (2007), *A New History of Anthropology*, Wiley-Blackwel, Hoboken, 418 p.
4. Nürnberger, H. (2010), *Joseph Roth*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg, 160 p.
5. Roth, J. (2019), *Cities and People*, Knyhy XXI, Chernivtsi, 250 p.
6. Teremko, S. (2001), *Sociology: a Textbook*, Libra, Kyiv, 224 p.
7. Lindeman, E. (1989), *The Meaning of Adult Education*, Oklahoma Research Center for Continuing Professional and Higher Education, New York, p. 143.
8. Yaremchuk, O. (2015), "Jacek Hugo-Bader: "I will most certainly come to the Donbas again", *LitAkcent*, available at: <http://litakcent.com/2015/11/03/jacek-hugo-bader-jabezumovno-sche-pryjidu-na-donbas/> (accessed 01.11.2019)
9. Neale, P. & Boyce, C. (2006), *Conducting In-Depth Interview: a Guide for Designing and Conducting in-Depth Interviews for Evaluation Input*, Pathfinder International Tools Series: Monitoring and Evaluation -2, Pathfinder International, Massachusetts, pp. 2–13, 16 p.

10. Westermann, K. (1987), *Joseph Roth, Journalist, Eine Karriere 1915-1939*, Bouiver Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 309 p.
11. Semenova, V. (1999), *Qualitative Methods: An Introduction to Humanistic Sociology*, Dobrosvet, Moscow, 289 p.
12. Yaremchuk, O.L. (2016), "Hanna Krall: "The world can be told through the details", *LitAkcent*, available at: <http://litakcent.com/2016/11/17/hanna-kral-pro-svit-mozhna-rozpovisty-cherez-detali/> (accessed 01.11.2019)
13. Tytarenko, M. (2017), "The keys to non-fiction: more true than reality", *LitAkcent*, available at: <http://litakcent.com/2017/01/13/kljuchi-do-non-fikshnu-pravdyvishe-za-realnist/> (accessed 01.11.2019)
14. Roth, J. (1990), *Das Journalistische Werk 1924-1928. Herausgegeben von Klaus Westermann, Kiepenheuer und Witsch*, Köln, 1028 s.
15. Havryliv, T. (2015), "Joseph Roth, a Reporter", *Zbruc*, available at: <https://zbruc.eu/node/34806> (accessed 23.10. 2019)

Submitted on 31.10.2019

Список літератури

1. Van Beek W. (1991) Dogon Restudied: A Field Evaluation of the Work of Marcel Griaule, *Current Anthropology*, no. 32, pp. 139–167.
2. Clifford J. (1991) *Routes: Travel and Translation In the Late Twentieth Century*, London: Harvard University Press, Cambridge, 408 p.
3. Kuklick H. (2007) *A New History of Anthropology*, Wiley-Blackwel, Hoboken, 418 p.
4. Nürnberger H. (2010) *Joseph Roth*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg, 160 p.
5. Рот Й. Міста і люди / пер. з нім. Олеси Яремчук та Христини Назаркевич, Чернівці : Книги XXI, 2019. 250 с.
6. Теремко С. Соціологія: Навчальний посібник. Київ: Лібра, 2001. 224 с.
7. Lindeman E. (1989). *The meaning of adult education*, Oklahoma Research Center, New York, pp. 143.
8. Яремчук О. Л., Яцек Гуго-Бадер: «Я, безумовно, ще приїду на Донбас» // Літакцент: 2015. URL: <http://litakcent.com/2015/11/03/jacek-hugo-bader-ja-bezumovno-sche-prijidu-na-donbas/> (дата звернення 01.11.2019)
9. Neale, P. & Boyce, C. (2006), *Conducting In-Depth Interview: a Guide for Designing and Conducting in-Depth Interviews for Evaluation Input*, Pathfinder International Tools Series: Monitoring and Evaluation -2, Pathfinder International, Massachusetts, pp. 2–13, 16 p.
10. Westermann K. (1987) *Joseph Roth, Journalist. Eine Karriere 1915-1939*, Bouiver Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 309 p.
11. Семенова В.В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию. Москва : Добросвет, 1999. 289 с.
12. Яремчук О. Л., Ганна Краль: «Про світ можна розповісти через деталі» // Літакцент: 2016. URL: <http://litakcent.com/2016/11/17/hanna-kral-pro-svit-mozhna-rozpovisty-cherez-detali/> (дата звернення 01.11.2019)
13. Титаренко М. Ключі до нон-фікшну: правдивіше за реальність // Літакцент: 2017. URL: <http://litakcent.com/2017/01/13/kljuchi-do-non-fikshnu-pravdyvishe-za-realnist/> (дата звернення 01.11.2019)
14. Roth J (1990). *Das journalistische Werk 1924-1928. Herausgegeben von Klaus Westermann, Kiepenheuer und Witsch*, Köln, 1028 s.
15. Гаврилів Т., Йозеф Рот, репортаж // Zbruc: 2015. URL: <https://zbruc.eu/node/34806> (дата звернення 01.11.2019).

Надійшла до редколегії 31.10.2019